

فصلنامه تخصصی علوم سیاسی

سال هفدهم، شماره پنجاه و چهارم، بهار ۱۴۰۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۱/۱۴

تاریخ تصویب: ۱۴۰۰/۰۶/۰۹

صفحات: ۷۵-۹۷

شناسایی پیشران‌های مولد اندیشه پان کردیسم در ارتباط با امنیت ملی

جمهوری اسلامی ایران

رضا پارسای

گروه علوم سیاسی _ مسائل ایران، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

سید علی مرتضویان*

گروه علوم سیاسی _ مسائل ایران، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

محمد رحیم عیوضی

گروه علوم سیاسی و مطالعات انقلاب اسلامی، دانشگاه شاهد، تهران، ایران.

چکیده

زمینه و هدف: آینده نامعلوم است و سناریوها به ما می‌آموزند که درباره نامعلومی‌ها بیندیشیم و فرض‌های دست و پاگیر امروزی را از دست و پای ذهن باز کنیم و بتوانیم گسست‌هایی را که ممکن است جهان ما را دگرگون سازند، شناسایی کنیم. بر این اساس، برای پیش‌بینی وضعیت امنیتی کشور در سال‌های آتی و طراحی سناریوهای امنیتی مناسب توجه به وضعیت قومی و چالش‌های قومی کاملاً ضروری است. هدف از انجام این تحقیق شناسایی پیشران‌های مولد اندیشه پان کردیسم در ارتباط با امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران است.

روش: این تحقیق از نظر ماهیت و هدف، کاربردی و از نظر نوع روش، توصیفی-پیمایشی است. جامعه آماری آن با توجه به رویکرد آینده پژوهی به شکل پنل خبرگان است. شناسایی پیشران‌های این تحقیق به روش ماتریس متقاطع و با استفاده از نرم افزار میک مک^۱ صورت گرفت.

یافته‌ها: یافته‌های حاصل از این تحقیق نشان داد هفت متغیر: دخالت عوامل بیگانه، فعالیت‌های شبکه‌های ماهواره‌ای کردزبان، توسعه شبکه‌های مجازی، توسعه نیافتگی، جایگزینی زبان فارسی به جای زبان بومی، رقابت‌های منطقه‌ای و تأثیرات کردستان عراق به عنوان متغیرهای کلیدی مستخرجه از نرم افزار میک مک، در قالب سه پیشران اقتصادی، سیاسی و فرهنگی شناسایی گردیدند.

نتیجه‌گیری: نتایج حاصل از این تحقیق نیز مبین این مطلب هستند که هر هفت متغیر شناسایی شده توسط نرم‌افزار میک مک با واقعیت‌ها و وضعیت پان کردیسم در منطقه منطبق هستند.

واژگان کلیدی: پان کردیسم، پیشران، امنیت ملی، جمهوری اسلامی ایران.

---

* نویسنده مسئول مکاتبات: a_mortazav@yahoo.com

مقدمه

هر چقدر از قرن بیست و یک به پایان آن نزدیک می‌شویم مباحث قومی نمود بارزتری پیدا می‌کند. نباید چنین تصور کرد که وقوع مناقشه و رفتارهای سیاسی غیر مسالمت‌آمیز، بی‌ثبات کننده و بروز کشمکش در جوامع متنوع امری اجتناب‌ناپذیر است، بلکه واقعیت‌ها و تجارب سیاسی در بسیاری از کشورها نشان می‌دهد که فرآیند بسیج قومی، روندی پیچیده و متأثر از عوامل مختلف سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و روانی است (کریمی، ۱۳۹۰، ۵). تنوع قومی به خودی خود تهدید تلقی نمی‌شود، ولی گاهی این تنوعات می‌تواند منجر به شکل‌گیری گرایش‌ها، حرکت‌های قومی‌تشن‌زا و حتی بحران‌زا شود (جلائی پور، ۱۳۸۴، ۲۹). شواهد رو به رشدی وجود دارد که نشان می‌دهد که اقلیت‌های قومی معمولاً رضایت کمتری از زندگی خود نسبت به جمعیت اکثریت دارند (بارترام^۱، ۲۰۱۱).

قوم کرد در حال حاضر در غرب کشور در استان‌های کردستان، جنوب آذربایجان غربی و بخش‌هایی از استان‌های کرمانشاه و ایلام مستقرند. دسته‌هایی از این قوم در شمال خراسان به صورت اقلیت قومی به سر می‌برند. زبان کردی در قالب لهجه‌های خاصی چون کرمانجی، سورانی، زرز، گورانی و کلهر، از حیث ساختار و ریشه از شاخه‌های ایرانی زبان‌های هند و اروپایی است که در عین داشتن زیرساخت مشترک با زبان ایرانی نظیر بلوچی، پشتو و فارسی، گونه خاصی از زبان است که اقوام و گروه‌های کرد را به هم پیوند می‌دهد و از عوامل یکپارچگی و تجانس این قوم به شمار می‌آید. از حیث مذهبی، کردها به دو گروه سنی شافعی و شیعه تقسیم می‌شوند. برخلاف کردهای کردستان که اهل سنت و شافعی مذهب‌اند، کردهای منطقه کرمانشاه و ایلام عمدتاً شیعه‌اند (مطلبی، ۱۳۸۷، ۲۰).

کردهای ایران همواره به دنبال مشارکت هر چه بیشتر در حیات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی جامعه خود می‌باشند و به عبارت دیگر خواهان استفاده از فرصت‌های بیشتر در نظام ملی کشور هستند، زیرا کردهای ایران در بیست سال گذشته حوادث گوناگونی را پشت سر گذاشته‌اند. اما به دلایل مختلف در طول دوره‌های مختلف امکان مشارکت مناسب و حداکثری این قوم صورت نگرفته است. خب این یک اصل کلی هست که اگر راه‌هایی از طریق نهادهای مشارکتی برای بیان خواسته‌ها نباشد، تجلی مشارکت در شکل خشونت خواهد بود (ساجدی و همکاران، ۱۳۸۹، ۶۷). قوم کرد ایران در حساس‌ترین حوزه‌های راهبردی کشور و جداره‌های مرزی اسکان یافته است که عقبه آنان در ورای مرزها و بیرون از حوزه نفوذ و اثرگذاری حاکمیت ملی قرار دارد. متأسفانه شیب برخی از این حوزه‌ها به خارج از کشور است و از ابعاد ذیل

---

1. Barteram

_____ شناسایی پیشران‌های مولد اندیشه پان کردیسم در ارتباط با امنیت ملی ایران ۵

موجب تهدید تلقی می‌شوند:

- به لحاظ ارتباط و پیوند حوزه‌ها به خارج از مرزها، هرگونه چالش و بحران بیرونی نیز به سادگی به داخل مرزها سرایت می‌کند.

- امکان نظارت و تعهد حاکمیت ملی بر حوزه‌ها به شدت تقلیل می‌یابد.

- دولت جمهوری اسلامی ایران را به صورت بالقوه با پدیده ایردنتیسم (جنبش استقلال طلبانه‌ای که خواستار الحاق به نیمه جدا شده خویش در آن سوی مرز است) مواجه خواهد ساخت (عصاریان نژاد، ۱۳۸۳). این پدیده در شکل رادیکال خود به پان کردیسم تبدیل شده است.

پان در زبان یونانی پیشوندی است به معنای «همه». در قرن نوزدهم و بیستم ابتدا در اروپا و سپس در آسیا و آفریقا و جنبش‌های سیاسی پیدا شد که با آوردن این پیشوند بر سر نام یکی کشور یا نژاد یا دین خود را نام‌گذاری کردند، و هدفشان گردآوردن مردم هم‌نژاد یا هم‌زبان یا همدین، به نام یک ملت یا امت یا نژاد، در یک واحد قدرت ملی یا دولت بوده است. (دانشنامه‌ی سیاسی - داریوش آشوری - نشر مروارید - چاپ شانزدهم ۱۳۸۷ - ص ۷۸). از لحاظ سیاسی و تاریخی از مهمترین پان‌های تاثیرگذار در کشورمان می‌توان به پان ایرانیسم، پان تورکیسم، پان عربیسم و پان کردیسم اشاره کرد.

اولین گروه‌های ناسیونالیست غیرمذهبی (سکولار) در خاورمیانه که به خلق اندیشه‌های "پان ایسم" در جوامع عمدتاً مذهبی پرداختند، از آثار شرق‌شناسان غربی الهام می‌گرفتند. نفوذ اندیشه پان تورانیسم و ظهور آن در میان نخبگان عثمانی و قفقاز در اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم نمونه‌ای از این تاثیرپذیری‌ها و جزء اولین‌هاست. ردپای شرق‌شناسی را در طرح و تبلیغ اندیشه‌های قومی و خلق هویت قومی برای کردها نیز می‌توان پیدا کرد. مثلاً ولادیمیر مینورسکی^۱، شرق‌شناس معروف نظریه ریشه‌های مادی کردها را مطرح ساخت و آن را به بیستمین کنگره شرق‌شناسان در بروکسل در سال ۱۹۳۸ ارائه داد (مینورسکی، ۱۹۴۹، ۱۴۳). شرف‌نامه، قدیمی‌ترین تاریخ کردها که به زبان فارسی نوشته شده است، ریشه کردها را به نقل از فردوسی در افسانه ضحاک جستجو می‌کند. اما امروزه روشنفکران کرد، سایر ایرانیان و بسیاری از دانشمندان غربی نظریه ریشه مادی کردها را پذیرفته‌اند (احمدی، ۱۳۷۸، ۳۶۰).

نقش شرق‌شناسان غربی در مورد زبان کردی نیز قابل ذکر است. زبان کردی، جز در چند مورد، تا اواسط قرن بیستم زبان مکتوب ادبی نبوده است. نخبگان کرد یا به عربی یا به فارسی می‌نوشتند. پس از جنگ جهانی اول نخبگان سیاسی کرد در سوریه، عراق، اتحاد شوروی و مصر

---

1. Vladimir Minorsky

۵ فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، سال هفدهم، شماره پنجاه و چهارم، بهار ۱۴۰۰ —

برای ارتقای کردی به عنوان زبان مکتوب محافل ادبی را سازمان دادند (نیکیتین، ۱۳۶۶). با این حال، حدود یک قرن و نیم قبل از آن، شرق‌شناسان غربی و به ویژه روسی نوشتن مطلب و تحقیق درباره زبان کردی را آغاز کرده بودند. از جمله اولین دستور زبان کردی، را موریزیو گارزونی^۱ در سال ۱۷۸۷ به زبان ایتالیایی در رم منتشر کرد. همچنین در قرن نوزدهم ویلیامینوف زرموف^۲ شرق‌شناس روسی برای اولین بار نسخه اصلی فارسی کتاب شرفنامه، قدیمی‌ترین کتاب تاریخ کردها، را در مسکو منتشر کرد. شرق‌شناسان آلمانی نظیر اسکار مان^۳ به منظور رقابت با نفوذ روسیه همه اوقات خود را در میان کردهای ایران و امپراتوری عثمانی صرف مطالعه زبان و ادبیات کردی کردند (نیکیتین، ۱۳۶۶، ۶۰۳). سوان^۴، شرق‌شناس انگلیسی، سهم بسیار مهمی در مطالعه زبان کردی داشت. او در سال ۱۹۱۳ میلادی نخستین دستور زبان کردی را به انگلیسی نوشت. برخی از کردها، که معتقدند کردی زبانی آریایی (ایرانی) و مستقل از زبان فارسی است، از آثار سوان درباره زبان کردی به طور گسترده‌ای استفاده می‌کنند (ارفا، ۱۹۶۶، ۱۱۳-۱۱۴، به نقل از احمدی، ۱۳۷۸، ۳۶۴). اندیشمندان حوزه مطالعاتی قوم کرد، فرهنگ سیاسی کردهای جنوبی (کرمانشاهی) و شرقی (خراسانی) را دارای رنگ و جلای ایرانی دانسته و معتقدند در چارچوب فرهنگ سیاسی دولت و مطالبات عمومی قومی قابل درک است، اما مطالبات قومی استان‌های کردستان و منطقه کردنشین آذربایجان غربی را بیشتر در قالب فرهنگ سیاسی پان‌کردیسم برآورد می‌کنند (ایزدی، ۱۹۹۲، ۲۰۸ و احمدی، ۱۳۷۸، ۷۸).

امروزه آینده پژوهی به یکی از ابزارهای مهم سیاست‌گذاران برای کمک به ترسیم چشم‌اندازها و اتخاذ تصمیم‌های میان مدت تا بلند مدت تبدیل شده است. آینده پژوهی مشتمل بر مجموعه تلاش‌هایی است که با استفاده از تجزیه و تحلیل منابع، الگوها و عوامل تغییر و یا ثبات، به تجسم آینده‌های بالقوه و برنامه‌ریزی برای آن‌ها می‌پردازد (بل^۵، ۲۰۰۳). تفکر درباره آینده برای اعمال و اقدام‌های کنونی انسان، امری ضروری است. چرا که عمل، نیاز به پیش‌بینی دارد. بدین ترتیب، تصویرهای آینده (آرمان‌ها، اهداف، مقاصد، امیدها، نگرانی‌ها و آرزوها) پیشران‌های اقدامات فعلی کشورها هستند. آن‌ها برای آنکه عاقلانه عمل کنند، بایستی نسبت به پیامدهای اقدامات خود و دیگران آگاهی و شناخت کافی داشته باشند. همچنین واکنش‌های دیگران و نیروهایی که خارج از کنترل آن‌هاست را بررسی کنند. این پیامدها تنها در آینده خود

1. Maurizio Garzoni
2. Veliaminov Zermov
3. Oskar Mann

۴. سرگرد الی بانستر سوان یک افسر انگلیسی بود که برای حکومت مستعمراتی انگلستان در هند کار می‌کرد.

5. Bell

_____شناسایی پیشران‌های مولد اندیشه پان کردیسم در ارتباط با امنیت ملی ایران ۵

را در قالب فرصت، تهدید و آسیب نشان می‌دهد. بدین ترتیب، کشورها نه تنها می‌کوشند امور در حال وقوع را بفهمند، بلکه می‌کوشند اموری را که شاید اتفاق بیفتند یا بالقوه امکان وقوع دارد و یا تحت شرایط خاصی در آینده اتفاق خواهد افتاد را نیز بررسی کنند. از میان تمام روش‌های معطوف به آینده، سناریوپردازی، رویکردی که همچنان به دلیل اتکای به منبع دانشی خبرگی، در شمار روش‌های کیفی آینده پژوهی به شمار می‌رود. سناریو، داستانی توصیفی از بدیل‌های موجه است که به بخش خاصی از آینده نظر دارد (رامیرز، ویلکینسون، ۲۰۱۶). هینکه و شواگر (۱۹۹۵) بیان می‌کنند، سناریوها به پیش‌بینی آینده یا چشم‌انداز آنچه رخ خواهد داد نمی‌پردازند؛ بلکه تصاویر منسجمی از آنچه ممکن است روی دهد، بدون آنکه به ارزیابی احتمال به واقعیت پیوستن بپردازند، ارائه می‌کنند (وندراگراف^۱، ۲۰۰۸).

در انتهای این بخش باید گفت موقعیت سیاسی کم نظیر ایران در این است که پاره فرهنگ‌های قومی آن، در حاشیه کشور قرار دارند و با اقوام متناظر خود در سیستم‌های پیرامونی مرزها، مجاورت دارند. به ویژه آنکه بین برخی از آن اقوام با کشورهای متبوعشان چالش‌هایی وجود دارد. این چالش‌ها در شکل حاد خود به پان ایسم‌ها تبدیل می‌شود و این مسئله معادلات امنیتی را پیچیده‌تر کرده و امنیت ملی را نشانه می‌گیرد. لذا با توجه به مطالب بیان شده، این پژوهش به این موضوع خواهد پرداخت که چه متغیرهای کلیدی مولد اندیشه‌های پان کردیسم و در ارتباط با امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران خواهد بود و این متغیرها در کدام یک از ابعاد پیشران‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و امنیتی قرار دارد.

۱- مبانی نظری

شواهد متعدد حاکی از آن است که قوم‌گرایی پدیده‌ای پیچیده، چند بعدی و تاریخی است و در شرایط مختلف سیاسی، اجتماعی و تاریخی به شکل‌های مختلف نمایان می‌شود. "قومیت یک پدیده تاریخی تحول‌پذیر است که با عوامل چندی در ارتباط است" (گیلس^۲، ۱۹۹۷، ۱۶). پژوهش حاضر با رویکردی آینده‌پژوهانه سعی در شناسایی چالش‌های پان کردیسم و عوامل زمینه‌ساز گرایش به تفکرات پان کردی دارد. این موضوع ناظر بر شناسایی متغیرهای کلیدی و چالش‌زای پان کردیسم در ارتباط با امنیت ملی ایران است. در رابطه با گرایش‌های قومی و سیاسی و امنیتی شدن آن‌ها نمی‌توان با نظریه‌ای واحد همه مسائل قومی را در تمامی کشورها تشریح نمود و نیز نیازمند یک تحلیل چند علی به جای تحلیل تک بعدی هستیم که در آن همه

-
1. Vondergraf
  2. Geels

◊ فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، سال هفدهم، شماره پنجاه و چهارم، بهار ۱۴۰۰ —

عوامل سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی مورد توجه قرار گرفته باشند. در بعد سیاسی، نظریه‌پردازانی چون آنتونی اسمیت، آصفا و پل براس، نقش نخبگان را در جنبش‌های ناسیونالیستی مهم و حیاتی ارزیابی کرده‌اند. اسمیت به نقش روشنفکران بومی اشاره می‌کند که با زبان و فرهنگ قوم اکثریت یا غالب آشنایی دارند. به نظر او گسترش دامنه کنترل دولت بر اقوام پیرامونی و گرایش روزافزون دولت به همگن‌سازی، باعث واکنش گروه‌های هدف شده است و شرایط لازم را برای بسیج توده‌ای آن‌ها توسط نخبگان قومی (روشنفکران علمی) فراهم آورده است.

در بعد اقتصادی ایسمن تئوری خود را در رابطه با قومیت، با این موضوع شروع می‌کند که کاهش یا افزایش نابرابری اقتصادی چه نقشی در قوم‌گرایی دارد؟ ایسمن سه حالتی را که رابطه بین گسترش وضع و شرایط اقتصادی را با تضاد قومی توضیح دهند، طرح می‌کند:

- رشد و توسعه اقتصادی، تضاد قومی را کاهش می‌دهد.
- رشد اقتصادی به خصوص در کوتاه مدت، تضاد قومی را تشدید و در بلند مدت کاهش می‌دهد.

- رشد اقتصادی به طور کلی رابطه‌ای با تضادهای قومی ندارد.

ایسمن پس از بحث و استدلال فراوان، کاهش نابرابری اقتصادی را در کاهش تنش قومی موثر می‌داند و استدلال می‌کند که هیچ موضوعی به اندازه توسعه اقتصادی مورد قبول روشنفکران راست و چپ به عنوان عامل کاهش نابرابری و تعارض ناشی از آن نبوده است. و یا مایکل هشتر با نظریه استعمار داخلی در بعد اقتصادی است. هشتر بر این باور است که وجود شکاف‌های قومی در هر دولت دمکراتیک و غیردمکراتیکی، انعکاسی از سلطه امپریالیستی یک گروه قومی بر گروه‌های دیگر است که از طریق نهادهای دیوان‌سالاری و دولتی تحکیم می‌گردد. این سلطه به توزیع نابرابر ثروت بین نواحی مختلف و بی‌عدالتی اجتماعی دامن می‌زند. همین نابرابری موجب افزایش ارتباطات درون گروهی و تشدید همبستگی قومی می‌شود که آگاهی قومی را از موقعیت غیرعادلانه میان مناطق مرکزی و مسلط و مناطق پیرامون و تحت سلطه را در پی دارد. در این شرایط تفاوت‌های قومی بین این مناطق، احساس هویت قومی را تقویت کرده و ظهور جنبش‌های قومی را به همراه خود خواهد آورد. هشتر بنیان این تعارض را در نابرابری و توزیع ناهمگون منابع میان مناطق مختلف یک واحد ملی که دارای گوناگونی قومی و فرهنگی است، جستجو می‌کند.

در بعد نظریات چند عاملی می‌توان به نظریه چند عاملی روتچیلد و شاپفلین اشاره کرد. این دو ابتدا میان عوامل عینی و ذهنی پیدایش جنبش‌های قومی تمایز قائل شدند. آن‌ها عوامل ذهنی را شامل متغیرهای روانشناختی، ایدئولوژیکی، سیاسی و فرهنگی می‌دانند، در صورتی که

_____ شناسایی پیشران‌های مولد اندیشه پان کردیسم در ارتباط با امنیت ملی ایران ۵

عوامل عینی را عمدتاً به عناصر اقتصادی و اجتماعی مربوط می‌دانند. کروگر و آگوا^۱، شش مولفه زبان غیر مشترک، قوم‌گرایی بالا، تبار غیر مشترک، تحریک‌های کشورهای همجوار، انزوای سیاسی و اجتماعی و محرومیت نسبی اقتصادی، بهداشتی و آموزشی را به منزله عوامل واگرا و چالش‌زای قومیت شناسایی نموده‌اند. اسکات و دیویس در حوزه مدیریتی اقوام، عوامل گوناگونی را مانع دستیابی به اجماع و اتفاق نظر عمومی می‌دانند. از نظر آن‌ها شیوع تبعیض و نابرابری، یکی از مخرب‌ترین و مهم‌ترین عوامل است. به این ترتیب تشکیل ملت به جای ایجاد هم‌نیروزی، نوعی نیروی دافعه و هم‌نیرو گاهی را به نظام اجتماعی تحمیل می‌کند (اسکات و دیویس، ۲۰۰۷، ۱۰۱، به نقل از عیوضی و دشتی، ۱۳۹۶، ۱۱۳).

به نظر گار، محرومیت نسبی به صورت احساس بازیگران بر وجود داشتن اختلاف میان انتظارات ارزشی خود و توانایی ارزشی محیط مشخص می‌شود (کوهن، ۱۳۸۱، ۲۷۲، به نقل از لهسایی زاده و همکاران، ۱۳۸۸، ۵۱). به نظر وی اساساً هویت قومی زمانی اهمیت می‌یابد که با افراد یک گروه قومی به واسطه تعلقاتشان به آن گروه، رفتاری تبعیض‌آمیز در مقایسه با گروه‌های دیگر صورت می‌پذیرد. همچنین کثرت‌گرایی فرهنگی به عنوان یک متغیر اصلی مطرح شده در اثر جوزف فورنیوال و ام. جی. اسمیت و رقابت بر سر منابع که در آثار ناتان گلیزر و دانیل موینیان، فردریک بارت و سوزان اولزاک به آن اشاره شده است (احمدی، ۱۳۷۸، ۱۵۴، جوادی ارجمند، ۱۳۹۳، ۳۵، به نقل از عیوضی و دشتی، ۱۳۹۶، ۱۱۳). بنابراین موضوع قومیت‌ها در ایران، تنها با تکیه بر یک متغیر قابل تبیین نیست و در این تحقیق یک چارچوب چند عاملی برای قومی‌گرایی در نظر گرفته شده است.

۲- پیشینه تحقیق

محمد اسمعیلی (۱۳۹۰) در پژوهشی به بررسی نقش تنوع مذهب و قومیت‌ها در امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران مطالعه موردی قومیت‌های غرب ایران با تأکید بر اقوام ترک و کرد پرداخته است. با توجه به نتایج حاصله از این پژوهش، مهم‌ترین عامل وحدت بین اقوام، تأکید بر ایرانی و اسلامی بودن آنان بوده است. چرا که در انقلاب اسلامی، هشت سال دفاع مقدس میراث فرهنگی و سیاسی گران‌بهایی است که توسط تمام اقوام خلق شد و همه آن‌ها (اعم از آذری، کرد، بلوچ، عرب، ترکمن) با تأثیرپذیری از همان عوامل (ایرانی و اسلامی بودن) در خلق آن نقش محوری داشتند. **محمد رضا غلامی (۱۳۹۱)** در پژوهشی به بررسی عوامل سیاسی موثر بر همبستگی ملی در بین قومیت‌های ایران پرداخته است. عوامل گوناگونی اعم از سیاسی،

---

1. Kruger & Agva

۵ فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، سال هفدهم، شماره پنجاه و چهارم، بهار ۱۴۰۰ —

اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در شکل‌گیری همبستگی ملی در بین اقوام و یا احیاناً تضعیف آن تاثیرگذار هستند. با توجه با ویژگی‌های ساختاری جامعه ایرانی طبعاً عوامل سیاسی از وزن و اثرگذاری بیشتری نسبت به سایر عوامل برخوردار است. در بین عوامل سیاسی نمی‌توان از اثر سیاست‌های قومی دولت‌ها در ایران در بروز تنش بین اقوام و حکومت مرکزی و یا پذیرش نظام مستقر از سوی اقوام غافل شد. **صغرا فرحمند (۱۳۹۲)** در پژوهشی به بررسی تطبیقی خشونت میان اقوام ترک و کرد بر علیه حکومت مرکزی بعد از انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ پرداخته است. وی عنوان کرده موضوع این پژوهش بررسی خشونت بین اقوام ترک و کرد بر علیه حکومت مرکزی بعد از انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ می‌باشد جهت تحقق و بررسی این موضوع از چارچوب آمارتپاسن بهره گرفتیم. در نظریه آمارتپاسن رابطه فرهنگ و هویت عامل اولیه تعارض و تفاهم می‌باشد. فرهنگ‌گرایی به عنوان تفاهم مطرح شده و فقر و نابرابری، اهمال و تحقیر، قومیت و مذهب و تحمیل فرهنگی به عنوان عواملی که موجب تعارض می‌شود مطرح شده است. با توجه به موارد تحلیل شده به این نتیجه رسیدیم که خشونت میان اقوام کرد در مقایسه با اقوام ترک به دلیل مساله هویتی بیشتر است. **شاهد علوی (۱۳۸۵)** در تحقیقی با عنوان **تئوریزه کردن جایگاه قومیت‌ها در سیاست‌گذاری جمهوری اسلامی ایران با تاکید بر قومیت کرد و با هدف شناخت نقش قومیت‌ها در سیاست ملی؛ به موضوع جایگاه قومیت‌ها در سیاست‌گذاری جمهوری اسلامی ایران پرداخته است.** نتایج و یافته‌های این تحقیق مبین اهمیت اقوام و نقش آن‌ها در امنیت و برنامه‌های امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران می‌باشد که این امر، توجه به خصوصیات و هنجارهای قومی را برای سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان دولتی ضروری می‌سازد. **محمد جعفر جوادی ارجمند و همکاران (۱۳۹۳)** در پژوهشی به بررسی نقش هویت قومی بر امنیت پایدار: مطالعه موردی منطقه کردستان ایران (قومیت کرد) پرداخته است. فرضیه این تحقیق مبتنی بر این است که آنچه منطقه کردستان را در مقابل این تبلیغات سوء و نفاق افکنانه به عنوان بخشی از خاک ایران حفظ کرده، جذب هویت مردم کرد در هویت ملی است؛ لیکن این جذب با چالش‌ها و موانعی روبه روست؛ از جمله مشکلات اقتصادی منطقه و نابرابری‌های ناحیه ای، تبلیغات تجزیه‌طلبانه و فرصت‌طلبانه بیگانگان، تبعیضات مذهبی و نگاه امنیتی به این منطقه و تحولات کردستان عراق، که باید در جهت رفع این مشکلات با نگاهی کارشناسانه اقدام کرد. **داریوش جهانی و همکاران (۱۳۹۴)** در پژوهشی تحلیلی به بررسی رابطه ژئوپلیتیک قوم کرد و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران با تمرکز بر نظریه هارتشورن پرداخته است. در این تحقیق براساس نظریه نیروهای مرکز‌گرا و مرکز‌گریز ریچارد هارتشورن، مولفه‌های ژئوپلیتیکی واگرا و همگرایی قوم کرد مورد بررسی قرار گرفت و مشخص

_____شناسایی پیشران‌های مولد اندیشه پان کردیسم در ارتباط با امنیت ملی ایران ۵

گردید که بین مولفه‌های ژئوپلیتیکی قوم کرد و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران رابطه معناداری وجود دارد و در صورت عدم توجه به عوامل واگرایی قوم کرد، در بلند مدت امنیت ملی، تمامیت ارضی و یکپارچگی ملی ایران در معرض خطر قرار خواهد گرفت. در پایان برای تقویت مولفه‌های همگرایی قوم کرد و تامین امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران چند پیشنهاد راهبردی ارائه گردید. **کریستال کزلر و مرنا سفی (۲۰۱۸)** تحقیقی با عنوان مهاجران در بازارهای کار فرانسه و بریتانیا: طرح‌های انضمام، تغییرات نهادی و نابرابری‌های قومی را انجام داده‌اند. نظریه‌های ادغام مهاجران و مؤسسات اقتصادی و سیاسی به شدت در تضاد با بازارهای کار معاصر فرانسه و بریتانیا (انگلستان) است. ما به کمک این نظریه‌ها پیش‌بینی می‌کنیم، سپس با استفاده از نظرسنجی‌های نیروی کار که خود را با آن وفق داده‌ایم، نابرابری‌های مهاجران اقلیت محروم را که با مشارکت، اشتغال و درآمد در دو جامعه روبه رو هستند را به صورت تجربی آزمایش می‌کنیم. بازار انگلستان مهاجرانی را که از نظر مهارت نسبت به بومیان برتری زیادی دارند را جذب می‌کند. با این وجود، ما نابرابری‌های همانند بسیاری را در این دو بازار کار مشاهده می‌کنیم. در انگلستان، موانع بر مشارکت نیروی کار مهم هستند، در حالی که در فرانسه، موانع بر استخدام افراد جویای کار مهم هستند. نابرابری درآمد در هر دو کشور کمتر قابل توجه است. به طور کلی، موانع بر فرصت‌ها در هر دو کشور برای مهاجران اقلیت محروم کاملاً مشابه هستند. **مایکل او برایان (۲۰۱۸)** تحقیقی با عنوان مهاجرت به عنوان پاسخ سازگار به ملی‌گرایی قومی در روسیه را انجام داده است. در این مقاله، من متفاوت بودن پاسخ‌های مهاجرت به عوامل فشار در خطوط قومی را گفتگو می‌کنم. برای رسیدن به مهاجرت به عنوان یک پاسخ سازگار که در آن اقلیت‌ها نیز درگیر می‌شوند، دو فرآیند ضروری است. اول، فردی که تصمیم به مهاجرت دارد باید تنش‌های قومی را به عنوان تهدیدی برای شانس زندگی‌اش تفسیر کند و باید چشم‌اندازهای آینده‌اش را در این چارچوب ضروری قومی ارزیابی کند. دوم، گزینه مهاجرت باید یک گزینه با دوام باشد. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که عوامل فشار سیاسی بر اکثریت گروه‌های متفاوت از طریق اقلیت قومی تاثیر می‌گذارد و از این فرضیه که موفقیت سیاست‌های ملی‌گرایانه در یک منطقه اخطار آسیب‌پذیری اقلیت‌های قومی و تحت تاثیر گذاشتن تصمیمات مهاجرت را به همراه دارد حمایت می‌کند. **کریستین اس میل و دیوید ای سیگل (۲۰۱۷)** تحقیقی با عنوان هویت، سرکوب و تهدید، درگیری‌های قومی در یک دولت قوی را انجام داده‌اند. با این پیش‌بینی که، دولت‌های استراتژیک ممکن است به احتمال زیاد به طور پیشگیرانه سرکوب را در برابر جذب به منظور کاهش این تهدید افزایش دهند. طرح ما این منطق را رسمی می‌سازد، و نشان می‌دهد که می‌تواند برای اقلیت

◇ فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، سال هفدهم، شماره پنجاه و چهارم، بهار ۱۴۰۰ —

گروه‌ها تفاوت‌هایی ایجاد کند، همواره این کار به شدت برای تحرک نیز زیان‌آور است. تمایز هنگامی به دست می‌آید که هزینه افزایش سرکوب برای گروه بالا باشد و هنگامی که کارکردهای گروه‌های ضد دولتی بتوانند اجبار را به دولت وارد کند تا سرکوب‌ها کاهش یابند. **ویلیام گورلای (۲۰۱۷)**، تحقیقی را با عنوان ملی‌گرایی کردی: اتحاد پان کردیسم و پیوندهای مرزی در دوره‌ی جنگ و آسیب به رشته تحریر درآورده است. پیشرفت داعش در میان وحشت ناشی از جنگ داخلی سوریه، انگیزه‌ای قوی برای ایجاد همبستگی سیاسی میان کردها در سرتاسر مرزهای بین‌المللی به وجود آورد. این مقاله به بررسی ملی‌گرایی کردی، شناسایی پان کردیسم و شکل‌گیری بحران‌های مداوم در خاورمیانه می‌پردازد. حوادث ناگوار سال‌های اخیر، باعث افزایش تعامل و همکاری میان قومیت کرد در سرتاسر مرزهای بین‌المللی شده است. این تحقیق داده‌های قوم‌نگاری ترکیبی طی سال‌های ۲۰۱۴ و ۲۰۱۵ در دیاربکر و استانبول ترکیه ارائه کرده، و به تحلیل افزایش همبستگی، حس اعتماد به نفس و استقامت سیاسی و پیامدهای آن برای کردها و دولت‌هایی که این قومیت در قلمرو آن‌ها قرار دارند، می‌پردازد.

۳- روش‌شناسی پژوهش

این تحقیق از نظر ماهیت و هدف، کاربردی و از نظر نوع روش، توصیفی-پیمایشی است. جامعه آماری آن با توجه به رویکرد آینده پژوهی به شکل پنل خبرگان است. تعداد خبرگان براساس روش پانل بین ۱۰ تا ۱۵ نفر است. در پژوهش حاضر علاوه بر بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای، از مصاحبه با خبرگان مطالعات قومی و همچنین پرسش‌نامه ماتریس متقاطع استفاده شده است. روش تحلیل داده‌ها نیز با توجه به ماهیت پژوهش، استفاده از روش تحلیل ماتریس متقاطع است.

به طور کلی مراحل انجام تحلیل ماتریس متقاطع با استفاده از نرم افزار میک مک به شرح زیر است: - تهیه لیست پیشران‌ها یا متغیرها به عنوان روندهایی با جهت‌های معین. - تهیه ماتریس قطری n در n به تعداد پیشران‌ها. - قضاوت در مورد اینکه روند A تا چه حد بر روند B تاثیر خواهد داشت. این تاثیر معمولاً با عددی در مقیاس صفر تا ۳ مشخص می‌شود. به طوری که عدد صفر بدون تاثیر، عدد ۱ تاثیر کم، عدد ۲ تاثیر متوسط و عدد ۳ تاثیر زیاد را نشان می‌دهد. بنابراین اگر تعداد متغیرهای شناسایی شده برابر n باشد یک ماتریس $n \times n$ به دست می‌آید که در آن تاثیرات متغیرها بر یکدیگر مشخص شده است. - جمع‌بندی نتایج. جمع هر ردیف میزان قدرت پیش برندگی متغیر را نشان می‌دهد. این بدان معناست که این متغیر تا چه اندازه متغیرهای دیگر را تحت تاثیر قرار می‌دهد. جمع هر ستون، سطح وابستگی هر متغیر را

_____شناسایی پیشران‌های مولد اندیشه پان کردیسم در ارتباط با امنیت ملی ایران ۵
نشان می‌دهد. - رسم روندها (متغیرها) بر روی یک نمودار، وابستگی در یک محور و پیشرانی
در محور دیگر (مینائی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۴).
در تحلیل‌های ماتریس متقاطع با نرم‌افزار میک مک، شش مرحله به شرح ذیل انجام
می‌شود:

- درک سیستمی و مشاهده پایداری یا عدم پایداری سیستم
- شناسایی تاثیرات مستقیم و غیرمستقیم متغیرها که از درجه بالایی برخوردار هستند
- شناسایی عوامل و پیشران‌های اصلی و استفاده از آن‌ها در سناریونویسی
- درک کلی از سیستم و پرهیز از تحلیل جزئی
- شناسایی عوامل ناپایدارکننده سیستم (عواملی که باید مدیریت شوند)
- شناسایی محیط به واسطه سنجش تاثیرگذاری (ناظمی، ۱۳۸۶ و آسان، ۲۰۰۷).

۴- یافته‌های پژوهش

بررسی چالش‌های موجود در آینده پان کردیسم نیازمند شناخت کلیه مولفه‌ها و پیشران‌های
شکل‌دهنده این چالش‌هاست. برای شناسایی و شناخت این مولفه‌ها علاوه بر مرور ادبیات
تحقیق و سایر پژوهش‌های صورت گرفته در حوزه قومیت‌ها و به خصوص قوم کرد و پدیده پان
کردیسم، با طراحی پرسش‌نامه‌ای باز، نظرات تعداد ۱۱ نفر از خبرگان دانشگاهی (اعم از خبرگان
دانشگاهی در حوزه علوم سیاسی، علوم اجتماعی و علوم امنیتی) در حیطه مسائل قومی به
خصوص قوم کرد گردآوری گردید که ماحصل آن شناسایی ۳۵ عامل در قالب ۴ حوزه و پیشران
اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی بود. ۳۵ عامل شناسایی شده در ۴ حوزه اقتصادی،
فرهنگی، سیاسی و اجتماعی با روش تحلیل تاثیر متقابل و در قالب ماتریس متقاطع و با استفاده
از نرم‌افزار میک مک مورد تحلیل قرار گرفتند. پرسش‌نامه ماتریس متقاطع ۳۵*۳۵ در اختیار ۱۶
نفر از خبرگان دانشگاهی حوزه قومیت‌ها به خصوص قوم کرد (اعم از خبرگان سیاسی، اجتماعی
و امنیتی) قرار گرفت.

براساس تعداد مولفه‌ها، ابعاد ماتریس ۳۵*۳۵ در ۴ حوزه تنظیم گردید. درجه پرشدگی
ماتریس ۶۴/۴۰ درصد است که نشان می‌دهد عوامل انتخاب شده تاثیرگذاری و تاثیرپذیری
نسبت زیادی بر یکدیگر داشته‌اند. از مجموع ۱۲۲۵ رابطه ماتریس، ۴۳۶ رابطه عدد صفر بوده
که به این معنی است عوامل بر همدیگر تاثیر نداشته و یا از یکدیگر تاثیر نپذیرفته‌اند. ۲۷۵ رابطه
عدد یک بوده بدین معنی که ۲۷۵ رابطه تاثیرگذاری و یا تاثیرپذیری ضعیفی بر یکدیگر
داشته‌اند. ۳۳۶ رابطه عدد دو بوده بدین معنی که ۳۳۶ رابطه تاثیرگذاری و یا تاثیرپذیری
متوسطی بر یکدیگر داشته‌اند و ۱۷۸ رابطه عدد سه بوده بدین معنی که ۱۷۸ رابطه تاثیرگذاری

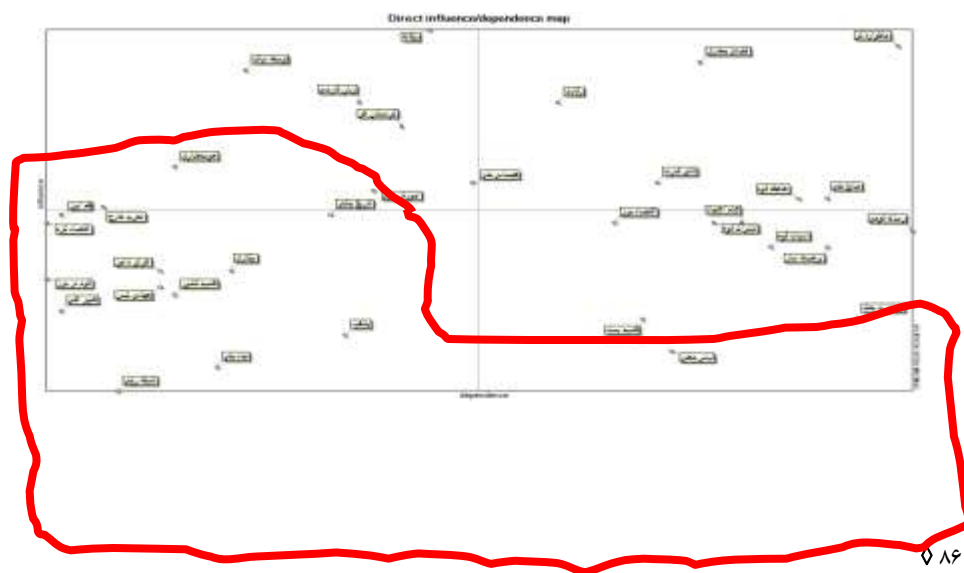
❖ فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، سال هفدهم، شماره پنجاه و چهارم، بهار ۱۴۰۰ —
و یا تاثیرپذیری زیادی بر یکدیگر داشته‌اند.

جدول ۱-۱- تحلیل اولیه داده‌های ماتریس متقاطع

شاخص	ابعاد ماتریس	تعداد تکرار	تعداد صفرها	تعداد یک	تعداد دو	تعداد سه	جمع	درجه پرشده
مقدار	۳۵	۲	۴۳	۲۷	۳۳	۱۷	۷۸	۱/۴۰۸
		۶	۵	۶	۸	۹		%۶۴

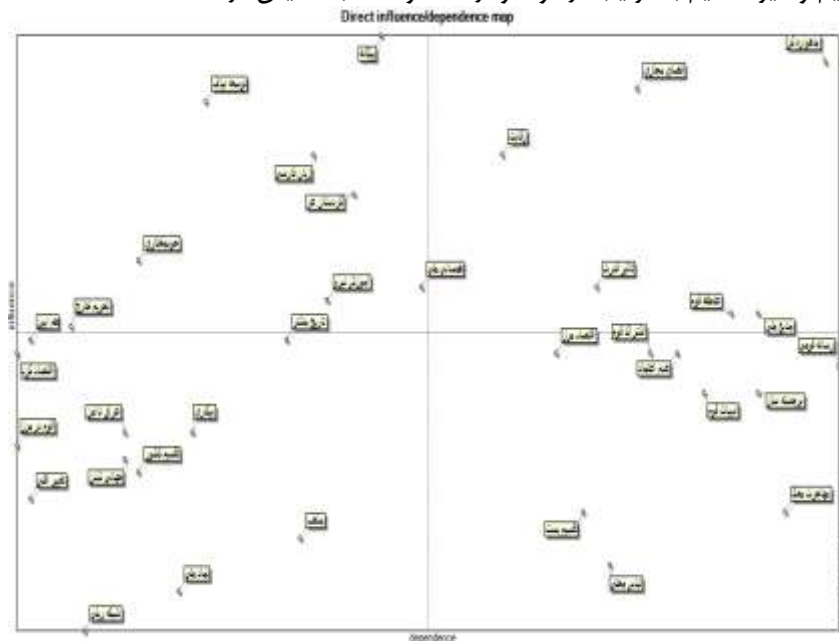
ماتریس بر اساس شاخص‌های آماری با دوبر چرخش داده‌ای، از مطلوبیت و بهینه‌شدگی ۹۸ درصد در شاخص تاثیرگذاری و ۱۰۰ درصد در شاخص تاثیرپذیری داشته که حاکی از روایی بالای پرسش‌نامه و پاسخ‌های آن است.

شیوه توزیع و پراکنش متغیرها در صفحه پراکنندگی، حاکی از میزان پایداری و یا ناپایداری سیستم است. در حوزه روش تحلیل اثرات متقابل با نرم‌افزار میک مک در مجموع دو نوع از پراکنش تعریف شده است که به نام سیستم‌های پایدار و سیستم‌های ناپایدار معروف هستند. در سیستم‌های پایدار پراکنش متغیرها به صورت L انگلیسی است. در مقابل در سیستم‌های ناپایدار وضعیت پیچیده‌تر از سیستم‌های پایدار است. در این سیستم، متغیرها در حول محور قطری صفحه پراکنده هستند و متغیرها در بیشتر مواقع حالت بینابینی از تاثیرگذاری و تاثیرپذیری را نشان می‌دهند که ارزیابی و شناسایی عوامل کلیدی را بسیار مشکل می‌نماید. با بررسی صفحه پراکنندگی متغیرهای تحقیق حاضر، می‌توان فهمید وضعیت سیستم تا حدود زیادی پایدار است که در شکل ۱-۱ نشان داده شده است.

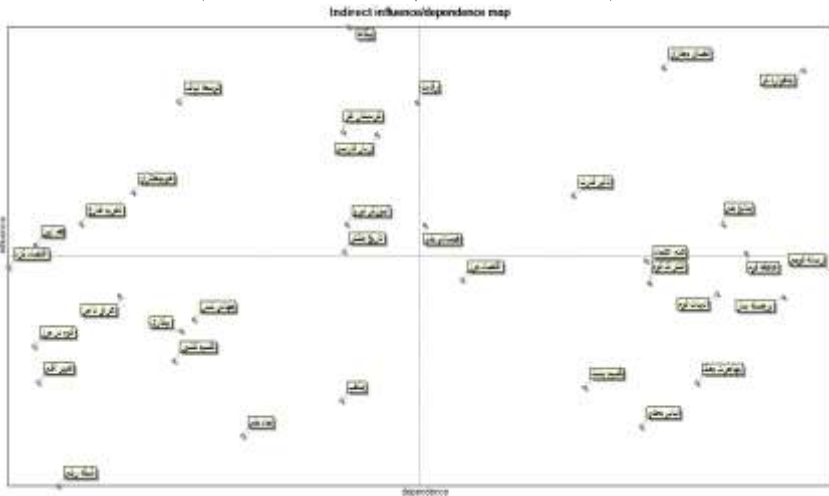

شکل ۱-۱- وضعیت پراکندگی متغیرهای تحقیق

پس از تحلیل عوامل و روابط تاثیرگذار آن‌ها از طریق نرم‌افزار میک مک، برای شناسایی عوامل یا روندهای اصلی آینده چالش‌های پان کردیسم را رقم می‌زند، باید علاوه بر تاثیرات مستقیم، به تاثیرات غیرمستقیم هم توجه داشت. وضعیت پراکندگی متغیرها در دو نمودار اثرات مستقیم و غیرمستقیم به ترتیب در دو نمودار ۱-۱ و ۱-۲ به نمایش درآمده است.

نمودار ۱-۱- وضعیت پراکندگی متغیرها بر اثر تاثیرات مستقیم

نمودار ۱-۲- وضعیت پراکندگی متغیرها بر اثر تاثیرات غیرمستقیم

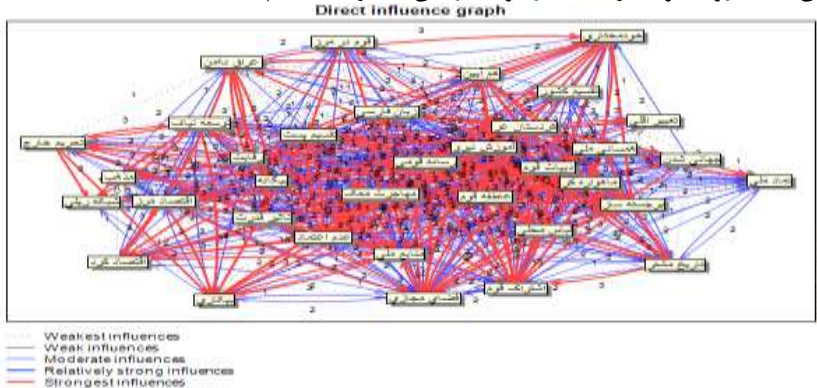
با توجه به وضعیت پراکندگی متغیرها در دو نمودار یاد شده و از آنجایی که سیستم دارای پایداری نسبتاً مناسبی است لذا متغیرهای کلیدی به ترتیب اهمیت و میزان نمره کسب شده مطابق جدول ۱-۲ استخراج گردید.

جدول ۱-۲- متغیرهای کلیدی موثر بر آینده چالش‌های پان کردیسم

رتبه به دست آمده		امتیاز نهایی به دست آمده		نام متغیر
تاثیرگذاری غیرمستقیم	تاثیرگذاری مستقیم	تاثیرگذاری غیرمستقیم	تاثیرگذاری مستقیم	
۱	۱	۴۴۳	۴۴۵	دخالت عوامل بیگانه
۳	۲	۴۱۴	۴۳۲	فعالیت شبکه‌های ماهواره‌ای کرد زبان
۲	۳	۴۱۶	۴۱۸	توسعه شبکه‌های مجازی
۴	۴	۳۹۳	۴۱۱	توسعه نیافتگی
۷	۵	۳۷۱	۳۸۴	جایگزینی زبان فارسی به جای زبان بومی
۵	۶	۳۹۲	۳۸۴	رقابت‌های منطقه ای
۶	۷	۳۷۲	۳۶۴	تاثیرات کردستان عراق

شناسایی پیشران‌های مولد اندیشه پان کردیسم در ارتباط با امنیت ملی ایران ۵

همچنین وضعیت تاثیرگذاری‌های کلی مستقیم متغیرها بر یکدیگر در قالب شکل ۲-۱ نمایش داده می‌شود. همانگونه که در زیرنویس شکل نیز قید شده رنگ قرمز نشان‌دهنده قوی‌ترین روابط و تاثیرگذاری‌هاست و از آنجایی که رنگ قرمز، رنگ قالب شکل ذیل است، بنابراین شاهد روابط و تاثیرات بسیار قوی در بین متغیرها هستیم.

شکل ۴-۲- نمایش کلی تاثیرات مستقیم بین متغیرها

از میان ۳۵ متغیر بررسی شده در این تحقیق، ۷ متغیر کلیدی شناسایی گردید. همانگونه که در جدول ۳-۱ مشاهده می‌گردد در پیشران اقتصادی یک متغیر (توسعه نیافتگی)، در پیشران فرهنگی سه متغیر (جایگزینی زبان فارسی به جای زبان بومی، فعالیت گسترده شبکه‌های ماهواره‌ای کرد زبان و توسعه شبکه‌های مجازی)، در پیشران اجتماعی بدون متغیر در پیشران سیاسی سه متغیر (رقابت‌های منطقه‌ای، دخالت عوامل بیگانه و تاثیرات کردستان عراق) شناسایی گردید.

جدول ۳-۱- نمایش متغیرهای کلیدی و پیشران‌های موثر

پیشران اقتصادی	پیشران فرهنگی	پیشران اجتماعی	پیشران سیاسی
توسعه نیافتگی	جایگزینی زبان فارسی به جای زبان بومی	رقابت‌های منطقه‌ای	
	فعالیت گسترده شبکه‌های ماهواره‌ای کرد زبان	دخالت عوامل بیگانه	
	توسعه شبکه‌های مجازی	تاثیرات کردستان عراق	

نتیجه گیری

حال جهت تبیین بهتر مسئله یافته‌های حاصل از نرم‌افزار میک مک را با وقایع جاری منطبق نموده و نتیجه‌گیری می‌کنیم.

اولین متغیر **دخالت عوامل بیگانه** می‌باشد. احمدی نقش روشنفکران غربی در بروز اندیشه‌های پان کردی را دخیل می‌داند. یافته‌های تاریخی، فرهنگی، انسان‌شناسانه و زبانی این روشنفکران بین‌المللی مواد لازم را برای نخبگان فکری و سیاسی بومی فراهم ساخت تا با آن هویت‌های مشخص قومی را خلق و حرکت‌های خودمختاری‌گرا یا جدایی‌طلب را سازماندهی کنند. اولین گروه‌های ناسیونالیست غیرمذهبی (سکولار) در خاورمیانه که به خلق اندیشه‌های "پان ایسم" در جوامع عمدتاً مذهبی پرداختند، از آثار شرق‌شناسان غربی الهام می‌گرفتند. نفوذ اندیشه پان تورانیسم و ظهور آن در میان نخبگان عثمانی و قفقاز در اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم نمونه‌ای از این تأثیرپذیری‌ها و جزء اولین‌هاست. ردپای شرق‌شناسی را در طرح و تبلیغ اندیشه‌های قومی و خلق هویت قومی برای کردها نیز می‌توان پیدا کرد. مثلاً ولادیمیر مینورسکی، شرق‌شناس معروف نظریه ریشه‌های مادی کردها را مطرح ساخت و آن را به بیستمین کنگره شرق‌شناسان در بروکسل در سال ۱۹۳۸ ارائه داد. قبل از مشهور شدن نظریه مینورسکی، در منابع تاریخی کوچکترین اشاره‌ای به ریشه‌های مادی کردها نشده بود. منابع کلاسیک فارسی، عربی و کردی بیشتر بر شواهد اسطوره‌ای، همانند آنچه که در شاهنامه فردوسی نقل شده است، تکیه می‌کردند. شرفنامه، قدیمی‌ترین تاریخ کردها که به زبان فارسی نوشته شده است، ریشه کردها را به نقل از فردوسی در افسانه ضحاک جستجو می‌کند. اما امروزه روشنفکران کرد، سایر ایرانیان و بسیاری از دانشمندان غربی نظریه ریشه مادی کردها را پذیرفته‌اند.

دومین متغیر، **فعالیت شبکه‌های ماهواره‌ای کرد زبان** و سومین متغیر، **توسعه شبکه‌های مجازی** می‌باشد. اندیشمندان زیادی هم در حوزه داخلی و هم در حوزه خارجی بر نقش ارتباطات و رسانه‌ها در چالش‌های قومی و پان ایسم‌ها تأکید داشته‌اند. بعضی از محققان ارتباطات را عاملی برای هم‌گرایی ملی و بعضی دیگر آن را در راستای واگرایی ارزیابی می‌کنند. هر چند طبیعی به نظر می‌رسد اطلاعاتی که مردم دریافت می‌کنند لزوماً صحیح نبوده و افراد لزوماً آن را نمی‌پذیرند. رسانه‌های همگانی به ویژه برای پخش اطلاعات سیاسی مهم هستند و در بیشتر جوامع مهمترین منبع این‌گونه اطلاعات هستند و تلویزیون از همه آن‌ها مهمتر است، اما در هر حال آگاهی از طریق ارتباطات پخش می‌شود. این منبع ارتباطی ممکن است ناشی از گروه خودی و یا گروه غیرخودی باشد. یکی از نظریه‌های که نقش ارتباطات را با ناسیونالیسم

_____ شناسایی پیشران‌های مولد اندیشه پان کردیسم در ارتباط با امنیت ملی ایران ۵

مؤثر می‌داند از آن کارل دویچ است. او ملت را به عنوان جامعه‌ای به هم پیوسته که دارای ارتباطات اجتماعی است تعریف می‌کند و معتقد است، همان‌گونه که ارتباطات از طرق مختلف نظیر آگاهی دادن، نفوذ در دیدگاه‌ها و تغییر ایستارها و طرز تلقی‌ها، موجب بروز ملی‌گرایی و کاهش مناقشات قومی و نژادی و فرهنگی شد، ادامه این روند موجب همبستگی و پیوند نزدیک‌تر در سطح جهان خواهد شد (مقصودی، ۱۳۸۰، ۱۸۲). البته این نظر در صورتی درست است که منبع اطلاع و اخبار فقط در اختیار دولت حاکم بر قومیت باشد، اما با دسترسی اقوام به ماهواره و اینترنت جریان اول ممکن است خنثی شود و رسانه‌های قومی که خارج از کنترل دولت هستند، خود قوم‌گرایی را تشویق کنند. یکی از کسانی که در این رابطه تحقیق کرده امیر حسن پور می‌باشد. حسن پور با تئوری حاکمیت در آسمان به تشریح نقش تکنولوژی ارتباط بر احیاء هویت قومی پرداخته است. رمانو در مقاله "تکنولوژی ارتباطی مدرن در دست ناسیونالیست‌ها؛ مطالعه موردی کردها" بر نقش ماهواره در احیاء قومی تأکید می‌کند. فعالیت بر پایه هویت قومی باعث بسیج و سیاسی شدن قومیت به منظور دفاع از گروه می‌شود (رمانو، ۲۰۰۲، ۱۲۷).

چهارمین متغیر، **ادامه روند موجود توسعه (توسعه ضعیف)** می‌باشد. نظریه محرومیت نسبی تد رابرت گر تا حدود زیادی پوشاننده این روند است. محرومیت نسبی از نظر "گر" به عنوان برداشت ذهنی بازیگران از وجود اختلاف میان انتظارات ارزشی و توانایی‌های ارزشی‌شان تعریف می‌شود. انتظارات ارزشی، کالاها و شرایط زندگی‌ای هستند که مردم خود را مستحق آنها می‌دانند. توانایی‌های ارزشی کالاها و شرایطی هستند که آنها فکر می‌کنند عملاً توانایی کسب و حفظ آنها را دارند. به بیان دیگر، تفاوت بین آنچه مستحق آنچه هستیم و آنچه عملاً می‌توانیم کسب کنیم. این تعریف بر برداشت ذهنی از محرومیت تأکید دارد؛ مردم ممکن است به طور ذهنی، با توجه به انتظاراتشان احساس محرومیت کنند، اما یک ناظر عینی آنان را نیازمند قلمداد نکند. به نظر گر بسته به شدت پابندی به ارزش مورد توقع، مشروع دانستن محرومیت، فرصت‌های بدیل ممنوع شده و دفعات محرومیت، احساس محرومیت نسبی، به نارضایتی و خشم منجر می‌شود. اگر زمینه‌های تسهیل‌کننده، مانند توجیه هنجاری و فایده‌ای خشونت و پشتیبانی گروهی، قوی‌تر از زمینه‌های اجتماعی کنترل‌کننده مانند کیفر و جابجایی عمل کنند. احتمالاً خشم به خشونت مدنی در قالب جنبش‌های اجتماعی می‌انجامد بسته به میزان نارضایتی بین خواص و عوام و کم و یا زیاد بودن آن، نوع خشونت متفاوتی اعم از آشوب، توطئه و جنگ داخلی بروز می‌کند (حسینی، ۱۳۷۵، ۱۷۰). به نظر گر هرگونه افزایشی در سطح

---

1. Roumano

۵ فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، سال هفدهم، شماره پنجاه و چهارم، بهار ۱۴۰۰ —

با اهمیت انتظارات ارزشی در نزد انسان‌ها که همراه با افزایش مشابهی در توانایی‌های ارزشی نباشد، محرومیت نسبی آن‌ها را افزایش خواهد داد، هرگونه کاهش در توانایی‌های ارزشی نیز تأثیر مشابهی بر جای خواهد گذاشت. در نتیجه می‌توان افزایش احتمالی در محرومیت نسبی را در نتیجه فرآیند و الگوهای اجتماعی که به طور نظامند یا با انتظارات فرآینده یا توانایی‌های کاهشده در ارتباطند، استنتاج کرد. منابع انتظارات فرآینده عبارت است از منابعی که مردمی با سطح پایین‌تر زندگی را با مزایای سطح بالاتر زندگی آشنا می‌کند (گر، ۱۳۷۸، ۱۵۰).

پنجمین متغیر، **جایگزینی زبان فارسی به جای زبان بومی** و ششمین متغیر، **رقابت‌های منطقه‌ای** می‌باشد که قبلاً تشریح گردید. وضعیت افزایش استفاده از زبان فارسی در مناطق قومی با نظریه فرهنگ مرکزی - شهروند درجه دو ارنست گلنر مطابقت دارد. از نظر گلنر ناسیونالیسم مکانیسم سازگاری جامعه سنتی با دوران مدرن است که این کار را از طریق تشویق فردگرایی، نقش اکتسابی و نشریات آزاد انجام می‌دهد. نظام آموزشی، زبان و فرهنگی واحد و یک رشته شایستگی لازم را برای سازمان اجتماعی بوروکراتیک و فنی فراهم می‌آورد. بنابراین با ادغام گروه‌های مختلف و متمایز در درون ساختار سیاسی کشور، انواع ایدئولوژی نیز جانشین سنت‌های محلی گوناگون شده و عاملی موثر برای یکپارچگی، مشروعیت و تحولات فرهنگی بود (اسمیت و وست، ۱۳۸۳، ۶۹۱). گلنر و دیگران تذکر داده‌اند که سنت‌های ابداعی دقیقاً منطبق با هویت‌ها نیستند، بلکه تکه تکه پاره‌های فرهنگ سنتی را که از گذشته باقی مانده دست چین می‌کنند و به شکل چل تکه جدیدی درمی‌آورند تا هویت جدیدی بسازند (اسمیت و وست، ۱۳۸۳، ۶۹۵).

در خصوص وضعیت کاهش رقابت‌های منطقه‌ای فی‌را مکسداد، استادیار دانشکده امور بین‌الملل الیوت در دانشگاه جورج واشنگتن معتقد است: به گفته برخی منابع آگاه در واشنگتن، ریاض و تهران مشغول مذاکره هستند که با توجه به پارامترهای سیاست فعلی «اعمال فشار حداکثری» ایالات متحده علیه ایران و حملات اخیر به زیرساخت‌های نفتی سعودی جای تعجب ندارد. با این حال، هرگونه مذاکرات محرمانه‌ای بین عربستان سعودی و ایران محدود خواهد بود و مسائلی همچون یمن را شامل نخواهد شد و اساساً با هماهنگی ایالات متحده صورت خواهد گرفت. (دیپلماسی ایرانی، مهرماه ۱۳۹۸)

هفتمین متغیر، **تاثیرپذیری مناطق قومی از کردستان عراق** می‌باشد. دوین^۲ معتقد است تشکیل اقلیم کردستان عراق آرزوی دیرینه کردها برای ایجاد کردستان بزرگ بوده است.

1. Gerr
2. Duin

_____شناسایی پیشران‌های مولد اندیشه پان کردیسم در ارتباط با امنیت ملی ایران ۵

موقعیت اقتصادی ویژه و امنیت کردستان عراق منجر شده است که این منطقه به گردشگاهی برای توریسم خارجی تبدیل گردد و لذا بازار کار مناسبی برای مردمان کرد فراهم آورد که سبب ساز رفت و آمد بین کردستان ایران و عراق می‌شود. این رفت و آمدها و تعاملات به ایجاد همبستگی و تقویت بیشتر هویت مشترک منجر می‌شود که هویت ملی را به چالش می‌کشد. این منطقه همچنین می‌تواند به عنوان الگویی در بین مردم کردنشین دیگر کشورها مانند ایران و ترکیه دیده شود و چالش فرهنگی و امنیتی برای کشورهای دیگر فراهم آورد (دوین، ۲۰۰۵، ۱۸).

با توجه به وقایع پیش رو می‌توان نتیجه گرفت هفت متغیر به دست آمده از نرم افزار میک مک، در صورت سناریوسازی و ایجاد وضعیت‌های مثبت تا منفی، توانایی تغییرسازی زیادی دارند، به طوری که با نیل به وضعیت مثبت اندیشه‌های مولد پان کردیسم تضعیف شده و در صورت نیل به وضعیت منفی این اندیشه‌ها تقویت می‌گردد.

پیشنهاد‌های کاربردی

- پیشران‌ها در شکل‌گیری سناریوها نقش کلیدی دارند. با توجه به اینکه پیشران‌های کلیدی این تحقیق شامل پیشران‌های اقتصادی، سیاسی و فرهنگی بود، انجام اقدامات مثبت از سوی تصمیم‌گیران می‌تواند به بهبود پیشران‌های موثر کمک شایانی کند.
- متغیرهای کلیدی و پیشران‌های این تحقیق، عواملی هستند که در صورت بهبود وضعیت آن‌ها، انگیزه‌های تولید تفکرات پان کردی به حداقل می‌رسد. لذا پیشنهاد می‌گردد تصمیم‌گیران واقع بینانه به مسئله نگرسته و به دنبال ارائه راهکارها و اخذ تصمیمات مناسب جهت تلطیف وضعیت موجود باشند.

منابع

- احمدی، حمید. (۱۳۷۶)، قومیت و قوم‌گرایی در ایران؛ افسانه یا واقعیت؟ فصلنامه اطلاعات سیاسی و اقتصادی، سال یازدهم، ۱۱۵ (۱۱۶).
- اسماعیلی، محمد. (۱۳۹۰). بررسی نقش تنوع مذهب و قومیت‌ها در امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران مطالعه موردی قومیت‌های غرب ایران با تاکید بر اقوام ترک و کرد، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد گرمسار.
- اسمیت، فیلیپ و وست، برد. (۱۳۸۳)، فرهنگ پژوهی، دایره المعارف ناسیونالیسم، ترجمه زیر نظر کامران فانی و محبوبه مهاجر، جلد دوم، تهران، کتابخانه تخصصی وزارت خارجه.
- جلائی پور، حمیدرضا. (۱۳۸۵). فراز و فرود جنبش‌های کردی، تهران: انتشارات لوح فکر.
- جلائی پور، حمیدرضا. (۱۳۸۴)، ناسیونالیسم قومی در تجربه روس‌ها، نقد جمهوری خلق‌ها، نامه انسان‌شناسی، ۷: ۲۸-۴۷.
- جوادی ارجمند، محمد جعفر و توکلیان، سید محسن و قمریان نصرآبادی، ناهید. (۱۳۹۳). بررسی نقش هویت قومی بر امنیت پایدار: مطالعه موردی منطقه کردستان ایران (قومیت کرد)، فصلنامه تحقیقات سیاسی بین‌المللی. ۶ (۲۱).
- جهانی، داریوش، عزتی، عزت‌الله و نامی، محمد حسن. (۱۳۹۴). تحلیلی بر رابطه ژئوپلیتیک قوم کرد و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران با تمرکز بر نظریه هارتشورن، فصلنامه نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی. ۲۹: ۱-۲۰.
- حسینی، حسین. (۱۳۷۵). بحران‌های شهری و تئوری محرومیت نسبی، مجله سیاست دفاعی، شماره ۱۵-۱۶.
- زالی، نادر. (۱۳۸۸). آینده‌نگاری توسعه منطقه‌ای با رویکرد برنامه‌ریزی سناریو مینا. رساله‌ی دکتری، دانشگاه تبریز، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی.
- ساجدی، امیر و امجدیان، فرامرز. (۱۳۸۹). تاثیر فدرالیسم کردستان عراق بر هنجارهای سیاسی و قومیتی کردهای ایران، فصلنامه دانش‌نامه. ۸۰.
- سید امامی، کاووس (۱۳۷۹)، میزگرد سیر تحول تاریخی هویت ملی در ایران، فصلنامه مطالعات ملی. ۲ (۵): ۱۱-۶۷.
- علوی، شاهد. (۱۳۸۵). تئوریزه کردن جایگاه قومیت‌ها در سیاست‌گذاری

- _____ شناسایی پیشران‌های مولد اندیشه پان کردیسم در ارتباط با امنیت ملی ایران ۵
- جمهوری اسلامی ایران؛ با تاکید بر قومیت کرد، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی.**
- عساریان نژاد، حسین. (۱۳۸۳)، **امنیت و قومیت در جمهوری اسلامی ایران**، ماهنامه دانشگاه عالی دفاع ملی، ۴۸ (۴۹).
- عیوضی، محمد رحیم و دشتی، فرزانه. (۱۳۹۶). **شناسایی و اولویت‌بندی شاخص‌های موثر در ارتقاء هم‌گرایی اقوام ایرانی در عصر جهانی شدن**، فصلنامه علمی- پژوهشی مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی. ۷ (۲۸): ۱۰۹-۱۳۲.
- عیوضی، محمد رحیم و اکبری، حسین. (۱۳۹۲). **بررسی وضعیت و ابعاد سازنده هویت ملی**، مجله علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۰ (۱): ۳۳-۵۹.
- غلامی شکار سرائی، محمدرضا. (۱۳۹۱). **عوامل سیاسی موثر بر همبستگی ملی در بین قومیت‌های ایران**، پایان‌نامه دکتری، دانشگاه علامه طباطبائی.
- فرحمند، صغرا. (۱۳۹۲). **بررسی تطبیقی خشونت میان اقوام ترک و کرد بر علیه حکومت مرکزی بعد از انقلاب اسلامی ۱۳۵۷**، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور استان قزوین.
- فهی، ال و رابرت راندال. (۱۳۹۰). **آموختن از آینده- سناریوهای آینده‌نگاری رقابتی**، ترجمه مسعود منزوی، مرکز آینده پژوهی علوم و فناوری دفاعی، موسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی.
- کریمی، علی. (۱۳۹۰). **درآمدی بر جامعه‌شناسی سیاسی تنوع قومی؛ مسائل و نظریه‌ها**، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی.
- گار، ت. (۱۳۷۸). **اقلیت‌ها، ملی‌گراها و برخوردهای سیاسی**، مترجم: حمیدرضا کریمی، فصلنامه مطالعات راهبردی، ۱ (۱): ۲۰۷-۲۳۲.
- مطلبی، مسعود. (۱۳۸۷)، **اتحاد ملی و انسجام اسلامی در پایان‌نامه‌های دانشجویی**، نشریه دانشگاه تمدن ساز، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری.
- مقصودی، مجتبی (۱۳۸۰)، **تحولات قومی در ایران؛ علل و زمینه‌ها**، تهران: موسسه مطالعات ملی.
- مینائی، حسین، حاجیانی، ابراهیم، دهقان، حسین و جعفرزاده پور، فروزنده. (۱۳۹۵).

◊ فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، سال هفدهم، شماره پنجاه و چهارم، بهار ۱۴۰۰ —
تعیین پیشران‌های اصلی دیپلماسی دفاعی ج.ا. ایران در سطوح منطقه‌ای و
بین‌الملل، آینده پژوهی دفاعی. (۱۱).
- ناظمی، امیر. (۱۳۸۶)، **سمینار آشنایی با آینده‌نگاری منطقه‌ای**، مرکز ملی آمایش
سرزمین، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی آذربایجان شرقی، تبریز.
- نیکیتین، واسیلی. (۱۳۶۶)، **کرد و کردستان**، ترجمه محمد قاضی، تهران، انتشارات
نیلوفر.

- Arfa, Hassan. (1966). **The Kurds: a Historical and Political Study**. London, Oxford.
- Asan, S. S., & Asan, U. (2007). **Qualitative cross-impact analysis with time consideration**. *Technological Forecasting and Social Change*, 74(5); 627- 644.
- Assefa, Hiskias (1991), **Ethnic Conflict in Africa: A New Perspective—Thoughts for Eastern Europe**, *Conflict Resolution Notes*, 9(2).
- Bartram, David,(2011). **Economic migration and happiness: comparing immigrants' and natives' happiness gains from income**. *Soc. Indic. Res.* 10; 57-76.
- Bell, W. (2003). **Foundations of Futures Studies** (2th ed.), New Jersey: Transaction Publishers.
- Duin, Julia. (2005). **Losing The Kurds**, Ripon, Forum.
- Godet, M. , Roubelat F. (1996). “**Creating the Future: The Use and Misuse of Scenarios**”, *Long Range Planning*. 29(2): 164-171.
- Godet, A. J. Meunier, M. F. Roubelat, F. (2003). **Structural analysis with the MICMAC method & actors' strategy with MACTOR method, AC/UNU Millennium Project: Futures Research Methodology-V2.0**, AC/UNU, Washington, DC.
- Godet. Michel, (2008) , **Strategic Foresight**, Lipsor Working Paper, France, Paris.
- Gourlay, William. (2017). **Kurdayetî: Pan-Kurdish Solidarity and Cross-Border Links in Times of War and Trauma**; 25-42. <https://doi.org/10.1080/19436149.2017.1411110>.
- Kesler, Christel & Safi, Mirna, (2017). "**Immigrants in the labour markets of France and the United Kingdom: Integration models, institutional variations, and ethnic inequalities**", *Migration Studies* 6(2); 225–250, <https://doi.org/10.1093/migration/mnx042>.
- Mele, Christine S & Siegel, David A, (2017), "**Identity**,

- repression, and the threat of ethnic conflict in a strong state"**,
Journal of Theoretical Politics. 29 (4): 578-598,
<https://doi.org/10.1177/0951629817710562>.
- Minorsky, Vladimir. (1949). **Les Origines des Kurdes, Travaux du Congrès International des Orientalistes**; 143-152.
- O'Brien, Michelle L, (2018), "**Migration as an adaptive - - response to ethnic nationalism in Russia**", Migration Studies. 6(2); 187–204, <https://doi.org/10.1093/migration/mnx039>.
- Ramírez, R., & Wilkinson, A. (2016). **Strategic Reframing: The Oxford Scenario Planning Approach**. Oxford University Press.
- Romano, D. (2002). "**Modern Communication Technology in ethnic nationalist Hands**": The case of the Kurds, Canadian Journal of political.
- Von der Gracht, H.A. (2008). **The Future of Logistics: Scenarios for 2025. Frankfurt/ Main**: Gabler Edition Wissenschaft.